

Plandocumentatie Samen bouwen

Plan Documentation Building Together

Dick van Gameren, Annenies Kraaij, Pierijn van der Putt

Met bijdragen van/With contributions by:

**Frederique van Anandel, Olv Klijn, Vincent Kompier, Eva Storgaard,
Karin Theunissen**

Tekeningen/Drawings:

Guido Greijdanus, Robbert Guis, Cederick Ingen-Housz, Carlyn Simoen

Harmoniehof, Amsterdam (NL), 1919-1922 – J.C. van Epen (i.s.m. *in collaboration with* M.J.E. Lippits)

Usonia, Pleasantville (NY, USA), 1947-1952 – Frank Lloyd Wright en anderen *and others*

Thalmatt 1, Herrenschwanden (CH), 1967-1974 – Atelier 5

Calle de Arturo Soria, Madrid (ES), 1976-1978 – Bayon, Aroca, Bisquert y Martin

Egelwier, Leusden (NL), 1975-1982 – Hans Ruijssenaars

WindSong Cohousing, Langley (BC, Canada), 1998 – dys architecture

Miss Sargfabrik, Wenen *Vienna* (AT), 1998-2000 – BKK-3

Egebakken, Nødebo (DK), 2002-2004 – Tegnestuen Vandkunsten

Vrijburcht, Amsterdam (NL), 2005-2007 – CASA architecten

Zelterstrasse, Berlijn *Berlin* (DE), 2008-2010 – Zanderroth Architekten

Elandshof, Amsterdam (NL), 2004-2012 – Bastiaan Jongerius architecten

Collective Private Commissions

The plan documentation of this eighth edition of *DASH* includes 11 projects that were realized on the basis of collective private commissions. Spread over Europe and North America, the projects provide a panoramic overview of the last 100 years. It shows the results of people's private initiatives to build their own homes together with associates. The projects often avoid standard housing production in a number of different ways. The motives of the initiators are extremely diverse and never straightforward. Romantic ideals of a life in the countryside can go hand-in-hand with the notion of achieving financial advantage by working as partners.

In chronological order of completion, the documentation encompasses the following projects:

- Harmoniehof, Amsterdam, the Netherlands, 1919-1922
 - J.C. van Epen (in collaboration with M.J.E. Lippits)
- Usonia, Pleasantville, NY, USA, 1947-1952
 - Frank Lloyd Wright and others
- Thalmatt 1, Herrenschwanden, Switzerland, 1967-1974
 - Atelier 5 (Erwin Fritz, Samuel Gerber, Rolf Hesterberg, Hans Hostettler and Alfredo Pini)
- Calle de Arturo Soria, Madrid, Spain, 1976-1978
 - Bayon, Aroca, Bisquert y Martin
- Egelwier, Leusden, the Netherlands, 1975-1982
 - Hans Ruijsenaars
- WindSong Cohousing, Langley, Canada, 1998
 - Davidson, Yuen, Simpson architecture (dys architecture)
- Miss Sargfabrik, Vienna, Austria, 1998-2000
 - BKK-3
- Egebakken, Nødebo, Denmark, 2002-2004
 - Tegnestuen Vandkunsten
- Vrijburcht, Amsterdam, the Netherlands, 2005-2007
 - CASA architecten
- Zelterstrasse, Berlin-Prenzlauerberg, Germany, 2008-2010
 - Zanderroth Architekten
- Elandshof, Amsterdam, the Netherlands, 2004-2012
 - Bastiaan Jongerius architecten

The selection was largely determined by the question whether collective private commissioning also leads to new housing typologies. These could relate to the floor plans of the houses themselves, but also to the inclusion of communal facilities or unusual collective external and internal spaces. In order to realize the best-matched house for the future occupants, various strategies are apparently possible: 1) significant variation in types of houses, designed in advance; 2) a structure that makes it possible to elaborate each house individually; and 3) the development of types that can be adapted afterwards by the residents.

For the first variant, the Harmoniehof and the Vrijburcht, both in Amsterdam, are exemplary. The Harmoniehof came into being as a result of the opportunity provided to private individuals in the National Housing Act of 1902 to establish their own cooperatives. The initiative taken by a few senior civil servants to provide better houses for themselves and other kindred spirits turned out to be so successful in the 1910s and 1920s that it led to follow-up projects. The Harmoniehof represents a milestone in this development in housing architecture in the Netherlands. Some 100 years on, the established housing corporations are the ones that facilitate initiatives like this. The Vrijburcht in IJburg in Amsterdam is a good example of this.

Plans that allow the members of the collective each to realize their own interpretation of the individual dwelling

(variant 2), differ more significantly from standard housing than those in the first category. Examples are Thalmatt 1 near Bern, where Atelier 5 elaborated on a number of principles from its famous design for the nearby Siedlung Halen to create an even more compact, extremely differentiated complex of terrace houses, and the residential complex Arturo Soria in Madrid, which is a fine demonstration of Habraken's concept of support and infill. A remarkable Dutch example of this strategy are the 11 houses in the Egelwier in Leusden.

An example of variant 3 is provided by Egebakken in Nødebo, where each house was made to measure during the design, but where adaptations and extensions could be realized at a later stage.

Miss Sargfabrik in Vienna, Zelterstrasse in Berlin and the Elandshof in Amsterdam provide housing types in centrally located urban areas, types that are hardly to be found at all or are lacking altogether. The two projects from North America are perhaps the most driven by ideals. WindSong in Canada places a great deal of collectivity in the housing block and the residential setting compared to the traditional and apparently unavoidable reality of the detached, individual house. In contrast, Pleasantville in the state of New York is based on the ideal of one's own, detached house, and can be seen as a reaction to the forced communality of living in apartment buildings in the city.

In order to provide insight into the plans and make comparison possible, the projects have been redrawn in a uniform style. To begin with, the urban design of the project has been sketched in a wider context. The difference between living space, private exterior space, communal interior and exterior space and public space is portrayed in the usual *DASH* way. For each plan, all the building levels have been drawn in their entirety, with one or more cross sections, apart from the relatively large Harmoniehof; here, the most common house types are illustrated separately.

Axonometric projections show the three-dimensional composition of the project, with the position of the communal areas and facilities. Where relevant, the communal space has been drawn in a second projection as a connecting exterior or interior space.

The drawings of the Harmoniehof are based on the drawings in the municipal archives of the City of Amsterdam. The houses in Usonia Pleasantville are drawn as the realized situation, which deviates from the floor plans drawn by Wright himself and shown in virtually every publication. The other projects are based on the drawings by the architecture firms in question.

For this edition of *DASH*, photo reportages have been made of several older projects: Harmoniehof, Pleasantville, Thalmatt, Egelwier and Miss Sargfabrik. For Arturo Soria, WindSong, Egebakken, Vrijburcht, Zelterstrasse and Elandshof, photography by residents and designers has been used.

Collectief particulier opdrachtgeverschap

In de plandocumentatie van deze achtste uitgave van DASH zijn 11 projecten opgenomen die tot stand kwamen op basis van collectief particulier opdrachtgeverschap. Verspreid over Europa en Noord-Amerika bieden de projecten een panoramisch overzicht over de afgelopen 100 jaar. Het betreft de resultaten van particuliere initiatieven om samen met medestanders eigen woningen te bouwen. De projecten onttrekken zich vaak op uiteenlopende manieren aan de gebruikelijke productie van woningen. De motieven van de initiatiefnemers lopen sterk uiteen en zijn nooit eenduidig. Romantische idealen van een leven in de vrije natuur kunnen hand in hand gaan met de gedachte door samenwerking financieel voordeel te behalen.

In chronologische volgorde van voltooiing omvat de documentatie de volgende projecten:

- Harmoniehof, Amsterdam, Nederland, 1919-1922
– J.C. van Epen (i.s.m. M.J.E. Lippits)
- Usonia, Pleasantville, New York, VS, 1947-1952
– Frank Lloyd Wright en anderen
- Thalmatt 1, Herrenschwanden, Zwitserland, 1967-1974
– Atelier 5 (Erwin Fritz, Samuel Gerber, Rolf Hesterberg, Hans Hostettler en Alfredo Pini)
- Calle de Arturo Soria, Madrid, Spanje, 1976-1978
– Bayon, Aroca, Bisquert y Martin
- Egelwier, Leusden, Nederland, 1975-1982
– Hans Ruijssenaars
- WindSong Cohousing, Langley, Canada, 1998
– dys architecture
- Miss Sargfabrik, Wenen, Oostenrijk, 1998-2000
– BKK-3
- Egebakken, Nødebo, Denemarken, 2002-2004
– Tegnestuen Vandkunsten
- Vrijburcht, Amsterdam, Nederland, 2005-2007
– CASA architecten
- Zelterstrasse, Berlijn-Prenzlauerberg, Duitsland, 2008-2010
– Zanderroth Architekten
- Elandshof, Amsterdam, Nederland, 2004-2012
– Bastiaan Jongerius architecten

De selectie is voornamelijk bepaald door de vraag of collectief particulier opdrachtgeverschap ook leidt tot nieuwe typologieën voor de woningbouw. Het kan hierbij gaan om de plattegronden van de woningen zelf, maar ook om de opname van gemeenschappelijke voorzieningen of bijzondere collectieve buiten- en binnenruimten. Om voor toekomstige bewoners een zo passend mogelijk huis te realiseren, blijken verschillende strategieën mogelijk: 1. een op voorhand ontworpen, grote variatie in woningtypen, 2. een structuur die het mogelijk maakt elke woning individueel uit te werken en 3. de ontwikkeling van typen die naderhand door de bewoners kunnen worden aangepast.

Voor de eerste variant zijn de Harmoniehof en de Vrijburcht, beide in Amsterdam, exemplarisch. De Harmoniehof is ontstaan uit de kans die de Woningwet van 1902 particulieren bood om eigen coöperaties op te richten. Het initiatief van enkele hogere ambtenaren om zo voor zichzelf en gelijkgestemden in betere woningen te voorzien, bleek in de jaren 1910 en 1920 zo succesvol dat het leidde tot vervolprojecten. Van deze ontwikkeling is de Harmoniehof een hoogtepunt in de Nederlandse woningbouwarchitectuur geworden. Een kleine 100 jaar

later zijn het gevestigde woningcorporaties die dergelijke initiatieven faciliteren. De Vrijburcht op IJburg in Amsterdam is hiervan een goed voorbeeld.

De plannen die leden van een collectief de mogelijkheid bieden zelf te interpreteren hoe de individuele woning eruit komt te zien (variant 2), verschillen sterker van de gemiddelde woningbouw dan die uit de eerste categorie. Voorbeelden hiervan zijn Thalmatt 1 bij Bern, waarin Atelier 5 een aantal principes van zijn beroemde ontwerp voor het nabijgelegen Siedlung Halen uitwerkt in een nog compacter, extreem gedifferentieerd complex van terraswoningen, en het woningcomplex Arturo Soria in Madrid dat een prachtige demonstratie is van Habraken's drager-inbouw gedachte. Een bijzonder Nederlands voorbeeld van deze strategie zijn de 11 woningen aan de Egelwier in Leusden.

Egebakken in Nødebo is een voorbeeld van variant 3: tijdens het ontwerp is elke woning op maat uitgewerkt, maar waar naderhand aanpassingen en uitbreidingen gerealiseerd kunnen worden.

Miss Sargfabrik in Wenen, Zelterstrasse in Berlijn en de Elandshof in Amsterdam bieden woningtypen in centraal gelegen stadsgebieden waar die niet of nauwelijks worden aangetroffen. De twee projecten uit Noord-Amerika zijn wellicht het meest gedreven door idealen. WindSong in Canada stelt een grote mate van collectiviteit in woongebouw en woonomgeving tegenover de traditionele en schijnbaar onvermijdelijke realiteit van het vrijstaande, individuele huis. Pleasantville in de staat New York baseert zich daarentegen juist wel op het ideaal van het eigen, vrijstaande huis, en kan gezien worden als reactie op de gedwongen collectiviteit van het wonen in appartementengebouwen in de stad.

Om de plannen inzichtelijk en vergelijkbaar te maken, zijn de projecten opnieuw getekend in een uniforme stijl. Allereerst is de stedenbouwkundige opzet van het project getekend in een bredere context. Op de voor DASH gebruikelijke wijze wordt het verschil tussen woonruimte, privé buitenruimte, collectieve binnen- en buitenruimte en het openbare gebied in beeld gebracht. Voor elk plan zijn alle bouwlagen, met een of meerdere doorsneden, volledig getekend, met uitzondering van de relatief grote Harmoniehof; hier zijn de meest voorkomende woningtypen apart weergegeven.

Axonometrische projecties laten de driedimensionale opbouw van het project zien, met de positie van de collectieve ruimten en voorzieningen. Waar relevant is in een tweede projectie de collectieve (tussen)ruimte getekend als verbindende buiten- of binnenruimte.

De tekeningen van de Harmoniehof zijn gebaseerd op de tekeningen in het archief van de gemeente Amsterdam. De woningen in Usonia Pleasantville zijn getekend naar de uitgevoerde situatie, die afwijkt van de door Wright zelf getekende en in vrijwel alle publicaties weergegeven plattegronden. De overige projecten zijn gebaseerd op tekeningen van de betreffende architectenbureaus.

Voor dit nummer van DASH zijn fotoreportages gemaakt van een aantal oudere projecten: Harmoniehof, Pleasantville, Thalmatt, Egelwier en Miss Sargfabrik. Voor Arturo Soria, WindSong, Egebakken, Vrijburcht, Zelterstrasse en Elandshof is gebruik gemaakt van fotografie van bewoners en ontwerpers.